

תרצה יהודה – מפקחת הוראת עברית

הרב יעקב אלבירט – מפקח כולל

שנת ה'תשפ"א

מגילת אסתר

"וַיִּקְרָאוּ בַסֵּפֶר וַיְבִינּוּ בַמִּקְרָא"

מדרייקים ומדקדקים במגילת-אסתר

בעלון זה נעסוק בעניני לשון מתוך "מגילת אסתר"

דיוק בהגייה

בְּשָׁנָה שְׁלוֹשׁ לְמָלְכוֹ (א, ג) – יש להגות בקמץ קטן בתנועת ו

הַנִּמְצָאִים (א, ה) –

ראב"ע: הנמצאים – מלה זרה בדקדוק, כי היה הצד"י ראוי להיותו קמוץ בקמץ גדול.

בדרך כלל הקמץ נחטף רק כאשר הוא במרחק של שתי הברות מהטעם: נִקְדָּ - נִקְדִּים, ואילו כאן הוא נחטף במרחק של הברה אחת.

טעמים מבחינים בין עבר להווה

וְלֹא-בָּאָה (א, יז) – בלשון עבר, הטעם בהברה הראשונה, ולכן יש לקרוא את המילה במלעיל.

בְּעֶרְבַּי | הִיא בָּאָה וּבִבְקָר הִיא שָׁבָה (ב, יד) – בלשון הווה, הטעם בהברה האחרונה, ולכן חובה לקרוא את המילה במלרע.

שם פועל

לְהַשְׁמִיד לְהַרְגַּ וּלְאַבֵּד (ג, יג)

לְהִרְאוֹת אֶת-אֶסְתֵּר וּלְהַגִּיד לָהּ וּלְצַנֹּת עָלֶיהָ לְבֹא אֶל-הַמֶּלֶךְ
לְהִתְחַנֵּן-לּוֹ וּלְבַקֵּשׁ מִלְפָּנָיו עַל-עַמָּה (ד, ח).

בניין קל: לְהַרְגַּ, לְבֹא

בנין נפעל: לְהַנָּתֵן, לְהַנָּקֵם, לְהַמְלִיט

בנין פֿעל: וּלְאַבֵּד, וּלְצַנֹּת, וּלְבַקֵּשׁ

בנין התפעל: לְהִתְחַנֵּן

בנין הפעיל: לְהַשְׁמִיד, לְהִרְאוֹת, לְהַגִּיד, לְהַבְזֹת

ציווי

יֵלֶךְ כְּנוֹס, וְצוּמוּ, מְהֵרָה קַח, תִּלְהוּ, כְּתֹבוּ.

פעלים נפוצים במגילה

השורש נג"ע

אֲשֶׁר דִּבֶּר-הַמֶּלֶךְ וְדָתוֹ מִגֵּיעַ (ד, א)

השורש של המילה מִגֵּיעַ הוא נג"ע. במילה "מִגֵּיעַ" הנו"ן נשמטה ובמקומה בא דגש חזק. במילים מקבוצה זו נהגית תחילת המילה כמו בגזרת השלמים (מלביש, משלים וכו') ולכן יש לקרוא את האות מי' בפתח. כמו מְכִיר.

השורש נג"ד

לֹא הִגִּידָה אֶסְתֵּר אֶת עֲמָהּ וְאֶת מוֹלְדֹתָהּ
כִּי מֵרֶדְכִי צִוָּה עָלֶיהָ אֲשֶׁר לֹא תִגִּיד (ב, י)

אִין אֶסְתֵּר מִגִּדַּת מוֹלְדֹתָהּ וְאֶת עֲמָהּ כְּאֲשֶׁר צִוָּה עָלֶיהָ מֵרֶדְכִי" (ב, כ)

במגילה מופיעות פעמים רבות מילים מהשורש נג"ד בבניין הפעיל. ברוב המקרים הן מופיעות בדיבור בין מרדכי לאסתר או בנושאים הקשורים ליהודים.

כִּי־הִגִּידָה, אֲשֶׁר לֹא־תִגִּיד, מִגִּדַּת, וּלְהִגִּיד לָהּ, וַיִּגֵּד, וַיִּגִּידוּ –
גם כאן יש בעה"פ דגש משלים עקב הידמות פה"פ נ' בנטייה.

הערה: בלשון ימינו לא משתמשים בצורות העבר וההווה של השורש נג"ד, אלא רק בעתיד (אגיד), ציווי (הִגֵּד) ושם פועל (להגיד).

השורש כת"ב

השורש כת"ב מופיע במגילה פעמים רבות בבניינים שונים:

כָּתְבוּ, כִּי־כָתַב, אֲשֶׁר־נִכְתַּב, וַיִּכְתֹּב, כָּתְבָם וְכָל־שׁוֹנָם, וַיִּכְתֹּב,
הַכָּתָב, כָּתוּב, כָּתַב־הֵדֶת ועוד.

שורש גל"ה בבניינים הפעיל והפעיל

אֲשֶׁר הִגְלָה מִירוּשָׁלַיִם

עַם־הַגָּלָה אֲשֶׁר הִגְלָתָה עִם יְכָנְיָה מֶלֶךְ־יְהוּדָה

אֲשֶׁר הִגְלָה נְבוּכַדְנֶצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל (ב, ו)

בנין הפעיל: אֲשֶׁר הִגְלָה מִירוּשָׁלַיִם עַם־הַגָּלָה אֲשֶׁר הִגְלָתָה

בבניינים הסבילים מודגש המעשה ולא העושה.

בנין הפעיל: אֲשֶׁר הִגְלָה. ה-ה"א מנוקדת בסגול במקום בחיריק – הנמכת תנועה באות גרונית. בד"כ הנמכת התנועה תתרחש בהשפעת אות גרונית שתבוא אחריה, כמו: החליט.

בנין נפעל

בלשון עבר: וְנִשְׁמַע, נִגְזַר, וְנִקְרָא - עה"פ מנוקדת בפתח.

בלשון עתיד: יִגְתֹּן, וְתִלְקַח, וְיִדְעַ, וְיִמָּצֵא וְיִתְּלוּ (בארבע הצורות האחרונות יש ו"ו ההיפוך מעתיד לעבר).

סימנו - חד"ק: חיריק, דגש וקמץ. וכן בצורת המקור ובשם הפועל.

בלשון הווה: נִזְכָּרִים - עה"פ מנוקדת בקמץ, להבדיל מהנטייה בעבר.

הַנִּמְצָאִים צורה חריגה. ראה בתחילת העלון.

צורת מקור: בְּהִשְׁמַע, וּבְהִקְבֵּץ

שם פועל: לְהַגְתֵּן, לְהַנְקֵם

הנמכת תנועה - נִכְתָּב וְנִחְתָּם

בבניין נפעל בעבר ובבינוני (הווה) התחילית שלפני אהח"ע מנוקדת בסגול או בפתח - הנמכת תנועה בהשפעת האות הגרונית:

בְּשֵׁם הַמֶּלֶךְ אַחֲשׁוּרֶשׁ נִכְתָּב, וְנִחְתָּם בְּטִבְעַת הַמֶּלֶךְ (ג, יב)

בפועל נִעֲשֶׂה הנו"ן מנוקדת בפתח: מִה־נִּעֲשֶׂה, נַעֲשִׂים.

נִעֲשֶׂה - צריך היה להיות חיריק תחת האות יי ודגש באות עי כמו

במילה וִיכְתָּב. הדגש בפה"פ הוא בשל הידמות ה-ני של בניין נפעל.

אך כיוון שהאות עי לא מקבלת דגש, החיריק התארך לצירה כתשלום לדגש.

שרשרת סמיכויות

רצף סמיכויות שבו כל "חוליה" (מילה) באמצע השרשרת משמשת סומך למילה שלפניה ונסמך למילה שאחריה.

בְּהִרְאֹתוֹ אֶת-עֲשֵׂר כְבוֹד מַלְכוּתוֹ וְאֶת-יְקָר תַּפְאָרַת גְּדוּלָּתוֹ (א, ד)

יידוע השרשרת כולה נעשה באמצעות יידוע הסומך האחרון בלבד. היידוע הוא באמצעות ה"א הידיעה או כינוי שייכות. בדרך כלל העיקר של שרשרת הסמיכויות הוא הנסמך הראשון - בְּחֵצֵר גִּנָּת בֵּיתוֹ הַמֶּלֶךְ (א, ה)

מילים נרדפות

כְּרָעִים וּמִשְׁתַּחֲוִים (ג, ב)

הַפִּיל פּוֹרֵ הוּא הַגּוֹרֵל (ג, ז)

מַפְזֵר וּמַפְרֵד (ג, ח)

צָהֳלָה וְשִׁמְחָה (ח, טו)

וְשִׁמְחָה וְשִׁשְׁן (ח, טז)

מילים ייחודיות במגילה

עַל רִצְפָּת בְּהִטָּשׁ וְדָר וְסַחֲרָת (א, ו)

רִצְפָּת - הצד"י בשווא נע והפ"א רפה. משמעות המילה קרקע מחופה באבנים, מרוצפת.

וַיַּעַף אֵלַי אֶחָד מִן הַשְּׂרָפִים וּבִידּוֹ רִצְפָּה (ישעיה ו, ו)

רִצְפָּה - הצד"י בשווא נח והפ"א דגושה. משמעות המילה היא גחלת.

קריאת המילה 'רצפה' בפ"א דגושה משנה את משמעותה.

עֹתָה (א, טז)

רש"י: עֹתָה – לשון עֹן.

ישנם פעלים נוספים בשורש עו"י.

לדוגמה: חָטְאוּנוּ עִם אֲבוֹתֵינוּ הַיְּעוֹנֵנוּ הַרְשָׁעֵנוּ (תהילים קו, ו)

לְהִיזֹת כָּל-אִישׁ שָׂרָר בְּבֵיתוֹ (א, כב)

רשב"ם: שר ושופט בביתו.

דוגמה לפעלים מהשורש שרי"ר:

כִּי תִשְׁתָּרַר עָלֵינוּ גַם הַשְׁתָּרַר (במדבר טז, יג)

כְּשֹׁךְ חֶמֶת הַמֶּלֶךְ אַחֲשֹׁרוֹשׁ (ב, א)

– צורת מקור מהשורש שכ"כ. פירוש המילה: כשנרגע כעסו של המלך.

דוגמאות נוספות: וַחֲמַת הַמֶּלֶךְ שָׁכְכָה (אסתר ז, י)

וַיֵּשְׁבוּ הַמִּים (בראשית ח, א)

וַנִּתֹּן תַּמְרֵיהֶן (ב, ג)

– מילה ייחודית למגילת אסתר ואינה מופיעה במקומות אחרים.

רש"י: תַּמְרֵיהֶן – הן דבָּרִים הַמֵּלֶכֶתֶחֱחִין כְּמוֹ 'וּמַרְק וְשֶׁפֶף', שָׁמֶן עָרֵב וּמִינֵי סַמָּנִים וּבִשְׁמֵים הַמְטָהֲרִין וּמַעֲדָנִין אֶת הַבָּשָׂר.

יְמֵי מְרוּקֵיהֶן (ב, יב)

אבו עזרא: מְרוּקֵיהֶן – שם, ואינם פעלים. כלומר זהו שם עצם. צורת היחיד היא: מְרוּק.

"מִשְׁמְרֵי הַסֵּף" – מַה זֶה 'סֵף'?

קִצֵּף בִּגְתָן וְתָרַשׁ שְׁנֵי סָרִיסֵי הַמֶּלֶךְ מִשְׁמְרֵי הַסֵּף וַיִּבְקֶשׁוּ
לְשַׁלַּח יָד בַּמֶּלֶךְ אַחֲשֹׁרֶשׁ (אסתר ב, כא)

אנו למדים שבגתן ותרש היו "מִשְׁמְרֵי הַסֵּף", מהי הגדרת תפקיד זה?
מקובל להסביר כי הם שמרו על פתח הארמון, אך האם זה נכון?

מחד גיסא אנו מוצאים בתנ"ך את המילה סף במשמעות כלי:
וּלְקַחְתֶּם אֲגָדַת אֲזוּב וְטַבַּלְתֶּם בָּדָם אֲשֶׁר בַּסֵּף וְהַגַּעְתֶּם אֶל הַמִּשְׁקוֹף
וְאֶל שְׁתֵּי הַמְּזוּזוֹת מִן הַדָּם אֲשֶׁר בַּסֵּף (שמות יב, כב).
ורש"י מפרש: אֶסֶר כֶּסֶף – כָּכְלִי, כְּמוֹ סְפוֹת כֶּסֶף.

רש"י מסתמך על פסוק במלכים ב יב, יד – סְפוֹת כֶּסֶף מְזֻמְרוֹת מְזֻרְקוֹת
חֲצִצְרוֹת כָּל כָּלִי זָהָב וְכָלִי כֶּסֶף. גם בפסוק זה משמעות המלה 'ספי' היא כלי.

מאידך גיסא אנו מוצאים את המילה 'ספי' במשמעות מפתן, פתח, שער.
וַיָּקָם אֲדֹנֶיהָ בַּבֹּקֶר וַיִּפְתַּח דִּלְתוֹת הַבַּיִת וַיֵּצֵא לָלֶכֶת לְדֶרֶכוֹ וְהִנֵּה
הָאִשָּׁה פִּילְגָשׁוֹ נִפְלְתָה פֶתַח הַבַּיִת וַיִּדְּיָה עַל הַסֵּף (שופטים יט, כז).

וַיִּגְעוּ אֲמוֹת הַסָּפִים מִקּוֹל הַקּוֹרָא וְהַבַּיִת יִמָּלֵא עָשָׂן (ישעיה ו, ד).

בְּתֵתָם סָפָם אֶת סָפֵי וּמְזוּזָתָם אֵצֶל מְזוּזָתֵי וְהַקִּיר בֵּינֵי (יחזקאל מג, ח).

מלאכת 'שומר הסף' מוזכרת גם במלכים:

וַיִּקַּח רַב-טַבָּחִים אֶת-שָׂרְיָה כֹהֵן הָרֹאשׁ וְאֶת-צַפְנִיָּהוּ כֹהֵן מִשְׁנֶה
וְאֶת-שְׁלֹשֶׁת שְׁמֵרֵי הַסֵּף (מלכים ב כה, ח).

רד"ק מפרש שם – שומרי כלי בית המקדש. לעומתו, רלב"ג מפרש – הם שומרי
בית המקדש. כלומר, לרד"ק 'ספי' = כלי, ולרלב"ג 'ספי' = מפתן.

אם כן, על מה שמרו בגתן ותרש, על הפתח או על הכלים?

אמנם לא מצאנו התייחסות ישירה במפרשי המגילה לסוגייתנו, אך "דברי תורה עניים במקומן ועשירים במקום אחר" (ראש-השנה יז, א).

רש"י מפרש במסכת עבודה-זרה דף לח ע"ב: וספות – כלים להקתמק, כמו "סומרי הסף" (אסתר ז).

כך גם נכדו, **הרשב"ם**, בפירושו לשמות פרק יב פסוק כב:

בסף – בכלי, כדכתיב: "סומרי הסף", "ספות בסף".

כלומר, רש"י ורשב"ם סוברים בברור שיספי זה כלי, ו"סומרי הסף" הם שומרי הכלים.

להסבר זה מסתדר מצוין הסבר הגמרא למזימתם. הגמרא במסכת מגילה יג, ב מפרטת את מזימת בגתן ותרש:

"אמר רבי יוחנן בגתן ותרש שני טרסיים הוּו, והיו מספרין בלשון טורסי ואומרים מיום שבאת זו לא ראינו שינה בעינינו, בא ונטיל ארס בספל כדי שימות". אם אכן שמרו על הכלים, אז מובנת גישתם אל ספל המלך.

בניגוד לדברי הבבלי בשם רבי יוחנן, אנו מוצאים במדרשי חז"ל בשם רבי לוי, פרשנות נוספת למזימת בגתן ותרש.

"אמר רבי לוי, למה קצף בגתן ותרש? אלא כשנכנסה אסתר למלכות, אמרה לאחשוורוש: אתה למה אין אתה עושה כשם שהיו המלכים הראשונים עושים? שהיו מושיבים אדם צדיק יהודי יושב בשער המלך, נבוכדנאצר הושיב דניאל על פתחו, שאם יגיע לו דבר היה אומר לו, שנאמר "דניאל בתרע מלכא". אמר לה: מכרת את יהודי כשר? אמרה ליה: יש כאן אדם כשר וצדיק, ושמו מרדכי. בגתן ותרש היו עומדים בשער, כיון שהעבירם המלך והעמיד מרדכי תחתיהם, קצפו ואמרו: הואיל והעבירנו המלך נלך ונהרגהו בצינעא, ויהו הכל אומרים: "בגתן ותרש כששמרו את המלך היו משמרים יפה, עכשיו שהעמיד שם יהודי נהרג...". (אגדת אסתר, פסיקתא זוטרית וכן בילקוט שמעוני אסתר פרק ב, תתרג).

רבי לוי כותב – "בגתן ותרש היו עומדים בשער", ומדבריו בהחלט נראה שפרוש

המלה 'ספי' הוא שער. אם כן, מצאנו תימוכים גם לפרשנות נוספת לתפקיד "סומרי הסף".

ומה בתרגום?

למגילת אסתר שני תרגומים מפורסמים.

זה לשון התרגום הראשון:

"... בְּכֵן אֶתִּיעֶטוּ בְּלִישְׁנֵהוּן בְּגִתָּן וְתִרְשׁ טָרְסָאִי, תִּרְיִן רַבְרָבְנִי מַלְכָּא מְנַטְרִי פְּלִטִירָא, וְאַמְרוּ לְאַשְׁקָאָה סָמָא דְּמוֹתָא ...".

כלומר, התרגום למגילת-אסתר מתרגם את המילים "משמרי המלך" – "מנטרי פלטירא". שזה 'שומרי הארמון' (פלטרי=פלטרין=ארמון). ויש בנותן טעם להוסיף, שלתרגום מניעיהם כהסבר רבי לוי, אז לכאורה לשיטתו.

לעומת זה, ב"תרגום השני" נכתב כך:

"ביומיא האינזון ומרדכי יתיב בתרע בית מלכא, רגז בגתנא ותרש תרין סריסוי דמלכא מנטרי מניא ובעו לאושטא ידיהון דיקטלון למלכא אחשורוש וכו'".

תרגום זה מפרש שסוף זה כלי ותפקידם היה "מנטרי מניא" – שומרי כלים.

מעניינים מאוד דברי המהרש"א ב"חידושי אגדות" למסכת מגילה. המהרש"א מרכיב יחד את שני הפרושים שמצינו ליסוף: כלי ושער, ויוצר משניהם כיוון פרשני אחד. מהרש"א מתייחס לדברי הגמרא שבגתן ותרש אמרו: "מיום שבאת זו לא ראינו שינה בעינינו, בא ונטיל ארס בספל כדי שימות" ומסביר כך:

"נראה שיצא להם זה הדרש ממה שקראם 'שומרי הסף', שיש בזה שני משמעות, כדעת המפרשים – שומרים בית המלך מבחוץ במקום סף הבית, כי כן דרך המלכים שלא ילך אדם לבית המלך שלא ברשות ..., ואם מלשון 'מזרק' ...,

ולזה קאמר ע"י שהיה שומרי הסף שומרי פלטרין של מלך, וכמו שכתוב בתרגום, היו שומעין דבר שבינו לבינה ואמרו שלא ראינו שינה בעינינו, בא ונטיל ארס בספל, דהיינו שומרי הסף שהיו ממונים גם על ספלי ומזרקי המלך שהיה רוחץ בהן או שותה בהן".

ניבים וביטויים

כִּיד הַמֶּלֶךְ (א, ז)

כיד המלך – בשפע רב, בנדיבות.

עַד־חֲצֵי הַמַּלְכוּת (ה, ג)

עד חצי המלכות – הבעת נכונות לבא לקראת מישהו או לתת למענו המון.

וַיֵּצֵא הַמֶּלֶךְ בַּיּוֹם הַהוּא שְׂמֵחַ וְטוֹב לֵב (ה, ח)

יצא שמח וטוב לב – היה במצב רוח עליו, נפרד כשרוחו טובה עליו.

אַבְל וַחֲפוּי רֹאשׁ (ו, יא)

אבל וחפוי ראש – שרוי בצער רב, מושפל, עם ראש מורכן.

אֵין הָצָר שׁוּה בְּנֹזֶק הַמֶּלֶךְ (ז, ד)

אין הצר שוה בנזק המלך – לא כדאי לטרוח למענו, הנזק שבתיקון גדול מהנזק שיגרם ללא תיקון, יצא שכרו בהפסדו.

כְּכַתְּבָם וְכִלְשׁוֹנָם (ח, ט)

ככתבם וכלשונם – בצורה מדויקת ונאמנה למה שכתוב.

עיון בעלונים קודמים:

http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/ChinuchMukar/PikuahPedagogi/HebChar/parashat_week.htm

להארות, הערות

והצטרפות לרשימת התפוצה:

byad-halashon@gmail.com